

УДК 330.101:314.145(477)

Е.М. ЛІБАНОВА,
*академік НАН України, директор
Інституту демографії та соціальних досліджень
ім. М.В. Птухи НАН України*

МОДЕРНІЗАЦІЯ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ СОЦІАЛЬНИХ ВИКЛИКІВ

Наприкінці другого тисячоліття світ поступово увійшов у принципово новий етап свого розвитку, що характеризується значним посиленням непрогнозованості та невизначеності. Відповідно, неминучим стає постійне виникнення криз (не тільки економічних) у різних локальних просторах глобалізованого світу. Значною мірою через посилення різноманітних зв'язків — як функціональних, так і територіальних — різні кризи періодично поєднуюватимуться, формуючи системну глобальну кризу.

І сьогодні ми живемо в умовах саме такої глобальної кризи, яка далеко виходить за межі фінансово-економічної сфери. Економічний спад, нестабільність банківської системи тощо лише віддзеркалюють зовнішній поштовх, даний руйнацією ще невиданої в історії глобальної фінансової піраміди. Біржові крахи спостерігалися і раніше, вони завжди були наслідком надто ризикованої гри, але ще ніколи не набували такого масштабу, оскільки ще ніколи зв'язки і взаємозалежність різних країн не була такою сильною.

Сучасна криза поширюється чи не на всі аспекти життя, набуваючи системного характеру. Значна частина світу живе в умовах депопуляції і стрімкого демографічного старіння, навколишнє середовище є настільки забрудненим, що природа вже не в змозі компенсувати гігантське техногенне навантаження і все частіше реагує аномаліями та катаклізмами. Попри всі зусилля, посилюється розрив між багатими та бідними (йдеться як про країни, так і про окремі верстви населення), реальністю стали масштабні політичні заворушення і тероризм.

І цю кризу ще не завершено. Навпаки, на світових економічних форумах говорять про її поглиблення, що загрожує дефолтом і валютними війнами провідних економік, посиленням національного протекціонізму і, врешті-решт, переростанням конкуренції за ресурси та доходи в глобальне протистояння.

Оскільки криза має не фінансово-економічний, а системний характер, і її коріння криється в загальних суспільних негараздах, зокрема в тотальній недовірі, яка панує в сучасному світі, її подолання пов'язане із модернізацією всього суспільства.

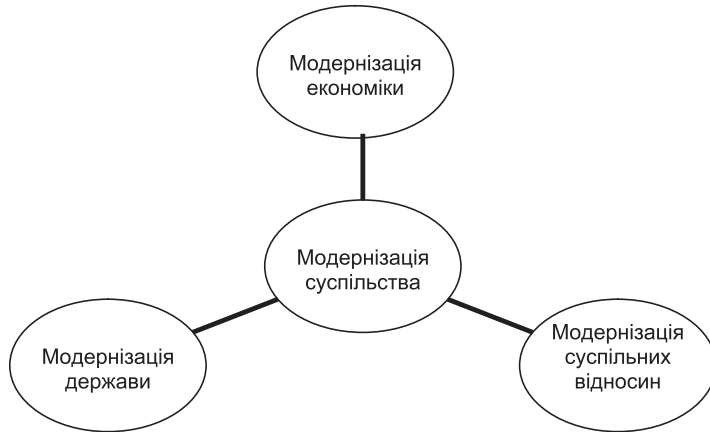

Рис. 1. Складові модернізації суспільства

Складовими цього процесу є модернізація економіки, модернізація держави та модернізація суспільних відносин, а поєднання і взаємодія всіх 3-х суб'єктів обумовлює теоретичну неможливість впливу на будь-яку одну складову без адекватних дій в інших сферах.

Світ зіткнувся із повним вичерпанням можливостей подальшого розвитку шляхом накопичення матеріальних благ – якби всі країни вийшли на сучасний рівень споживання США, ресурсів вистачило б лише на кілька років. Тому світова спільнота змушена вже незабаром переглянути свої уявлення про прогрес і його форми.

Нагальною необхідністю є гармонізація суспільних відносин, зокрема ставлення суспільства до природи та ресурсів. Необхідне відновлення в системі цінностей трудової етики, бережливості, заощадливості, раціональної поведінки як важливих складових формування успішних громадян і суспільств. Окремою проблемою є зниження нерівності, подолання соціального відторгнення і маргіналізації.

Модернізація економіки. Економічний розвиток вже далеко вийшов за межі ринкових законів організації економіки. Зокрема, спостерігається невпинне зростання частки суспільних благ, виробництво, розподіл і споживання яких не регулюється (і теоретично не може регулюватися) суто ринковими механізмами. Посилюється – особливо стрімко в останні роки в рамках стратегій подолання кризи – вплив держави: часи ринкового фундаменталізму завершилися, і суспільство, органи державної влади доволі жорстко регулюють правила економічних відносин. Вже формуються і поступово впроваджуються в практику важелі іншого, неринкового характеру, які забезпечать розбудову нової, більш ефективної (не тільки з позицій прибутковості) економіки через її модернізацію. Необхідний для цього гуманітарний потенціал формують сучасні високі технології, а вирішальне значення для його реалізації належить політиці щодо прискореного формування бізнесу з успішним високотехнологічним виробництвом, здатним конкурувати як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках. Однак розвиток конкуренції не означає послаблення державних важелів регулювання економіки – навпаки, єдине, що об'єднує більшість стратегій подолання кризи, це посилення ролі держави.

Складовими модернізації економіки є обґрунтована макроекономічна політика, макроекономічна стабільність і економічне зростання. Але їх у жодному випадку не можна трактувати як завдання модернізації – кінцевою метою є забезпечення економічних можливостей розвитку людського потенціалу.

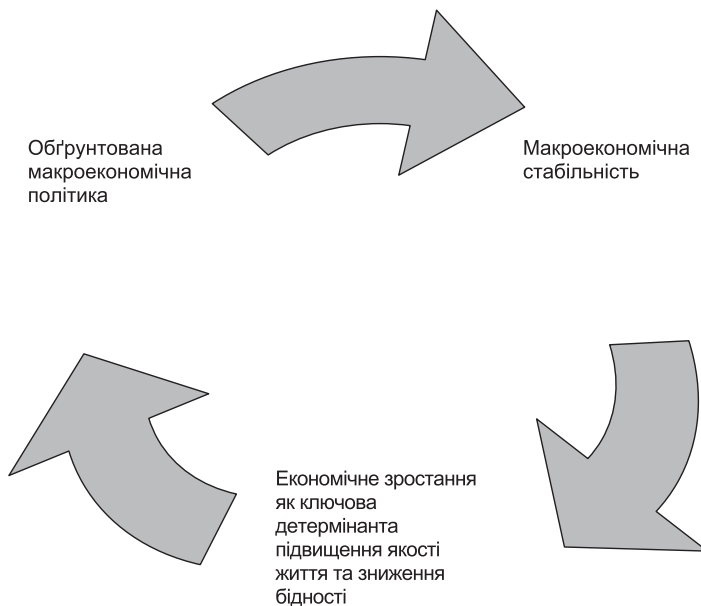

Рис. 2. Складові модернізації економіки

Обґрунтована макроекономічна політика має забезпечити макроекономічну стабільність і сприяти економічному зростанню. Безперечно, ключова роль, особливо в Україні, економіка якої великою мірою залежить від світової кон'юнктури, належить монетарній політиці, в тому числі курсовій. Проте не можна недооцінювати небезпеку прагнення макроекономічної стабільності лише (або навіть переважно) монетарними засобами. Незбалансованість інтересів експортерів українських товарів і споживачів нафти та газу, у поєднанні зі стагнацією легальних обсягів виробництва неминуче унеможливить і макроекономічну стабільність, і економічне зростання.

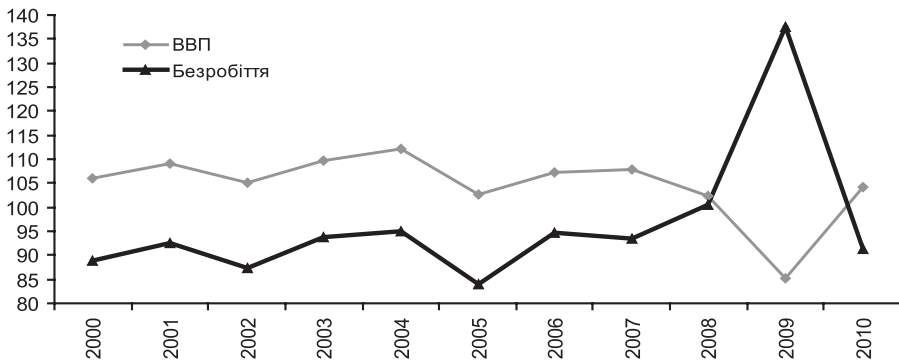
Однак не менше значення мають бюджетна і податкова політики. Бюджет – це потужне джерело забезпечення справедливості і подолання бідності не тільки через різноманітні форми соціальної підтримки бідних, а й через забезпечення доступності освітніх та медичних послуг, засобів комунікацій, кредитів тощо. Наповнюється бюджет через податкову систему. І в цьому контексті варто зауважити, що проста й зрозуміла система оподаткування з конкурентними ставками, за результатами досліджень фахівців МВФ, Світового банку, низки провідних західних університетів, для довготривалого інвестора виявляється привабливішою за дискретні пільги та преференції. Останні мають пріоритетне значення для тих інвесторів, які орієнтовані на швидке отримання прибутку. Система з конкурентними ставками передбачає відносно невелику кількість податків з невисокими ставками, оподаткування всіх без винятку доходів (якщо йдеться про населення, то зіставно мають оподатковуватися не лише заробітна плата, а й дивіденди, нерухомість, спадщина тощо), прогресивну шкалу оподаткування з вельми помірним зростанням ставок.

Про значення макроекономічної стабільності у формуванні економічного зростання написано багато. Варто лише зауважити, що навряд чи потрібно за будь-яку ціну прагнути бездефіцитності бюджету і мінімізації інфляції. Різні країни використовують різні моделі, що зокрема, розрізняються і за цими параметрами. Можна згадати, наприклад,

Туреччину, яка досягла значних успіхів в останні десятиріччя не лише в економіці, а й у примноженні людського капіталу, зокрема величезного зростання середньої тривалості життя населення. Хоча, безперечно, в цілому високий бюджетний дефіцит асоціюється із низьким ВВП.

Говорячи про сенс і значення економічного зростання, слід зазначити його безпосередній зв'язок із підвищенням якості життя, зокрема і зниженням бідності. Проте, хоча саме покращання економічної ситуації є ключовою детермінантою, функціонального зв'язку між цими процесами немає. Нерівномірне економічне зростання – радше нерівний розподіл його результатів між окремими верствами населення – може мати дестабілізуючий ефект і, в кінцевому підсумку, спричинити катастрофу. Новітня світова історія дає цьому достатньо прикладів.

Якщо оцінювати результати економічного розвитку України тільки за макроекономічними параметрами, то минуле десятиріччя – попри провали в окремі роки – слід визнати в цілому вдалим: ВВП збільшився на 61,4%, масштаби безробіття (за методологією МОП) скоротилися на 40,3%.

Джерело: Держкомстат України

Рис. 3. Макроекономічна динаміка, ланцюгові темпи зростання, %

Та немає ознак адекватного покращання якості життя: за розрахунками фахівців Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М.В.Птухи НАН України, рівень бідності (за відносним критерієм) залишився практично незмінним (27,8% в 1999 році і 25,1% в 2010); середня тривалість життя зросла надто мало (на 2,14 року – 2,57 для чоловіків і 1,54 для жінок), і за цим показником Україна посідає передостаннє місце в регіоні Європа та Центральна Азія; не поліпшилась доступність якісних медичних та освітніх послуг, індекс людського розвитку підвищився лише на 0,06 бала (з 0,649 до 0,710), і за цим показником Україна посідає 69 місце в світі [1]. Проте, хоча в цілому рівень задоволення своїм життям і поступається європейським аналогам, частка тих, хто ним задоволений, зросла в 2,3 разу (з 15,2 до 34,8%), а частка незадоволених – відповідно зменшилась на 39,5% (з 65,6 до 39,7%) [2].

Наведені дані свідчать лише про те, що економічне зростання саме по собі не гарантує покращання якості життя населення, подолання бідності і соціального відторгнення.

Економічні трансформації мають (принаймні в Україні) супроводжуватись максимальною економією ресурсів, упровадженням нових продуктів і технологій. При цьому винахід виключно нових технологій є значно більш ризикованим і потребує більше

коштів, а необхідною передумовою запровадження іноземних технологій має стати їхнє доопрацювання згідно з внутрішніми вимогами. Україна, яка має високі технології в ядерній енергетиці, космічних програмах, літакобудуванні тощо, здатна не наздоганяти розвинуті країни, а реалізувати органічно властиву саме нам модель модернізації.

Пріоритети варто надавати проектам, які забезпечать відрив у відповідній сфері за критерієм здатності конкурувати на внутрішньому і зовнішньому ринках. Необхідною передумовою є упорядкування співпраці бізнесу і наукових установ. Мають формуватися інститути розвитку, що використовують інноваційні механізми взаємодії суспільства, влади, бізнесу через мережеву, кластерну, корпоративну моделі та державно-приватне і публічно-приватне партнерство, альянси бізнес-співтовариств з органами влади на всіх рівнях (держава, регіон, муніципалітет).

Запорукою успішної модернізації є залучення до конструктивної співпраці робочої сили; підгрунтям має стати високий рівень підготовки та забезпечення інституційної довіри. На жаль, в Україні домінує атмосфера невпевненості в дієздатності та ефективності нових соціальних інституцій, поширений правовий нігілізм, а отже, схильність до корупції, яка стала вкоріненою рисою не тільки в політичній та економічній еліті, а й у масовій свідомості.

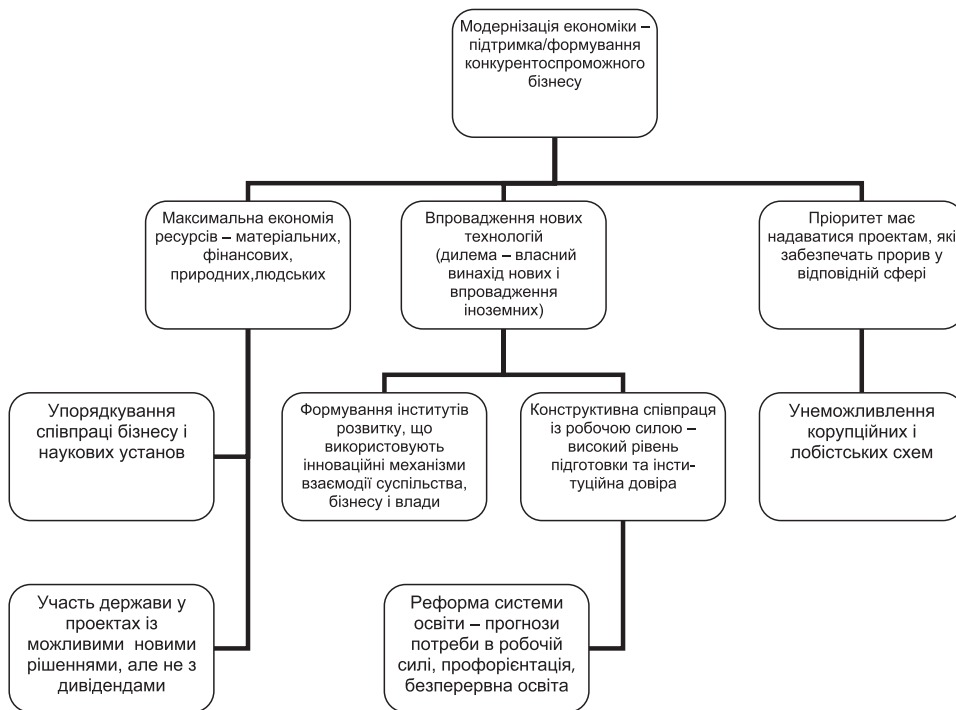

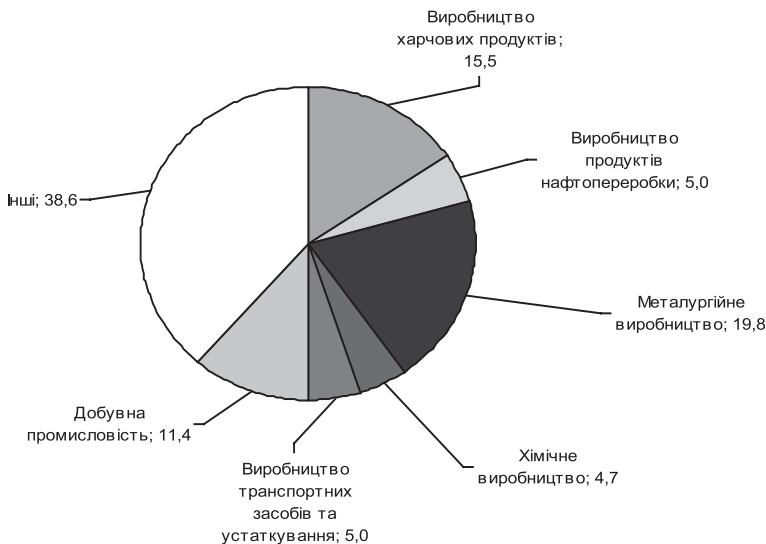
Рис. 4. Організаційна схема модернізації економіки

Першочерговою вимогою часу щодо забезпечення процесів модернізації економіки є створення своєрідних консорціумів з університетів, науково-дослідних установ і бізнесу, що стане необхідною передумовою творчої діяльності всіх учасників виробничого процесу. Держава має запровадити механізми стимулювання та фінансової підтримки їхнього роз-

виту, а корпорації – забезпечити реалізацію напрацювань. Безпосередня участь держави потрібна там, де є можливість знаходження нових технологічних рішень, реалізація яких не дає гарантій бізнесу швидко отримати дивіденди, тобто державні ресурси спрямовуються або на ризиковані дослідження, або на віддалену перспективу. З успішного досвіду інших країн: у такі проекти держава може вкладати до 20% витрат на науку.

Масове оновлення на інших напрямках передбачає попереднє визначення критичних технологій, здатних забезпечити технологічну модернізацію капіталомістких галузей економіки, традиційних для української економіки, і тих, що потребують для модернізації виключно нових технологічних рішень (зокрема, це стосується авіаційної та ракетно-космічної техніки, енергоефективності та енергозабезпечення, інфраструктури енергетики, енергетики, безпеки життєдіяльності).

Структурна криза – а в Україні вона, безперечно, має місце – долається запровадженням нових технологій, що відкривають нові виробничі можливості, які власне і забезпечують прорив у зростанні ефективності економіки і перехід до нового етапу її розвитку. Зазвичай зниження економічної активності не поширюється на перспективні виробництва нового технологічного укладу, що мають потенціал зростання і здатні стати локомотивами майбутнього економічного розвитку. Навпаки, саме на фоні загального спаду відбувається зростання виробництва принципово нових товарів, підвищення інвестиційної та інноваційної активності на перспективних напрямках. Інвестиції в нові технології виявляються більш привабливими порівняно із існуючими відтворювальними структурами, рентабельність яких знижується. Відбувається «утворювальна руйнація» [3] технологічної структури, її модернізація на основі розширення нового технологічного укладу, що надає нові можливості для економічного зростання. Йде інтенсивний перетік капіталу із застарілих виробництв у нові, оскільки продовження інвестицій у існуючих напрямках виявляється більш ризикованим за інвестиції у нововведення [4].

Джерело: Держкомстат України

Рис. 5. Структура промислового виробництва, Україна, 2010 р., %

Проте в Україні патологічна технологічна багатоукладність економіки, на відміну від економічно розвинених країн, не тільки не долається за рахунок вищих темпів розвитку передових технологічних укладів (темпи зростання п'ятого технологічного укладу в нових індустріальних тиграх – Китаї, Індії, Бразилії – більше ніж у п'ятеро перевищують загальні темпи зростання), а навпаки, поглиблюється через руйнацію високотехнологічних виробництв. Ця деградація технологічної структури відбувається під впливом втягування української економіки в замкнене коло нееквівалентного зовнішнього обміну сировини на готову продукцію.

Аналіз конкурентоспроможності галузей української економіки свідчить про невизначеність подальшого розвитку навіть передових за своїм технологічним рівнем виробництв – авіаційної та ракетно-космічної галузей. Вирватися з сировинної пастки з кожним роком стає все важче через посилення глобальної конкуренції, яку Україна вочевидь програє. Незворотно втрачено можливості «вбудовування» в ядро п'ятого технологічного укладу. Перспективи своєчасного формування ключових напрямів розвитку шостого технологічного укладу звужуються мірою його структурування в масштабах світової економіки і відповідної спеціалізації окремих країн.

Ми весь час говоримо про роль металургії та хімії в українській економіці, у торговельному балансі країни тощо. Але про який експорт йдеться? Про яку продукцію? Про яку продуктивність? Про яку робочу силу, котра цю продукцію виробляє? Ці галузі можуть вирішити поточні проблеми країни, але не забезпечити вихід із структурної кризи. Розбудова сучасної економіки знань – це завдання не одного десятиріччя, оскільки в Україні ще не завершено перехід до індустріального етапу розвитку. Та й домінування 5–6 укладів в українській економіці навряд чи доцільне з огляду на ефективність, наприклад, виробництва продуктів харчування, що не можна до них віднести. Але це не означає можливості ігнорування сучасних вимог – нагальною необхідністю є структурні зрушення.

Агресивне проведення структурних реформ потребує відповідних інститутів розвитку, спрямованих на технологічне оновлення базових виробництв, традиційних для спеціалізації і економіки України та створення принципово нових.

Модернізація економіки в організаційному плані – це сукупність політичних рішень щодо її інституційної обумовленості, з одного боку, та розроблення технологічних і інноваційних проектів – з другого. Потрібні час і фахівці, здатні проводити дослідження, та експертиза очікуваних результатів. Саме якісна експертиза здатна забезпечити від прийняття рішень під тиском лобістів, які успішно відстоюють інтереси відповідних бізнес-структур. Особливо важливою видається організація такої діяльності щодо національних та інфраструктурних проектів, започаткованих в Україні.

Модернізація економіки має призвести до розбудови принципово нової для України складової – економіки знань. За експертними оцінками, від середини минулого сторіччя загальний обсяг знань людства подвоюється кожні 20 років. За даними РАН, 90% загального обсягу знань отримано упродовж останніх 30 років, а 90% загальної чисельності науковців та інженерів, підготовлених за всю історію цивілізації – наші сучасники [5]. Це найбільш очевидні ознаки переходу від економіки, що базується на використанні капіталу та природних ресурсів, до економіки, заснованої на знаннях. Отже, світове суспільство починає нове життя – життя в епоху знань та нових технологій [6]. Уже в 1980 р. в США 45,8% загального робочого часу витрачалось на діяльність, містську знаннями (в 1950 р. – 30,7%). Внесок у ВВП США сектору, де здійснюється збирання та оброблення інформації, збільшився з 29% в 1958 році до 34% в 1980 р. У країнах ОЕСР цей показник ще в середині 1980-х сягнув 50%. Саме інвестиції в інформаційно-комунікативні техно-

логії забезпечують чверть приросту ВВП розвинутих країн, а інвестиції в інтелектуальні активи – до 11% [7].

То чи може Україна хоч наблизитися до таких орієнтирів? Якими є резерви: фінансові, матеріальні, соціальні, людські? Якщо практично усі експерти визнають майже повну відсутність фінансових та матеріальних ресурсів, то щодо людських і соціальних думки розходяться. Зокрема, поширеною є впевненість у високій якості робочої сили, про що свідчать і різноманітні міжнародні рейтинги. Проте не варто переоцінювати цей чинник – чисельні показники освіченості, зокрема поширення вищої освіти, на жаль, камуфлюють проблеми якості. Оцінюючи відповідність української освіти сучасним вимогам, слід підкреслити її надмірне спрямування виключно на засвоєння знань, незадовільну профорієнтаційну роботу серед молоді, відсутність практики набуття нових знань та навичок у зрілому віці. В результаті структура професійної підготовки української молоді – і за фахом, і за кваліфікаційними рівнями – не відповідає вимогам ринку праці; понад 40% населення (за окремими групами професій – до 70%) працюють не за отриманою в навчальному закладі професією; багато фахівців із вищою освітою, старших 40 років, спираються на давно застарілі знання, не маючи й гадки про сучасні світові і навіть вітчизняні розробки; практично не ведеться підготовка працівників, здатних створювати і впроваджувати інноваційні технології (підготовка кадрів зі спеціальностей, що визначають нові технологічні уклади, не досягає навіть 0,6% щорічного випуску). Реформа системи освіти має вийти за межі змін системи управління навчальними закладами, включаючи фінансування. Надзвичайно важливо для забезпечення успіху реформ посилити державний вплив на професійно-кваліфікаційну структуру підготовки, орієнтуючись на довго- та середньострокові прогнози розвитку економіки і відповідно попиту на робочу силу. Однак необхідність і доцільність збільшення масштабів і питомої ваги фахівців із технічних дисциплін має обов'язково супроводжуватися гуманітаризацією технічної освіти, не тільки вищої, а й середньої.

Захоплення приватними освітніми закладами, втрата державного контролю за відсутності належної сумлінності їх власників і менеджерів цілком закономірно спричинили катастрофічне зниження якості підготовки фахівців через відсутність і кваліфікованих викладачів, і відірваність від практики, і орієнтацію майже цілком на поточну вигоду. Стратегічні напрями розвитку, на жаль, недостатньо беруть до уваги навіть у провідних начальних закладах. Можна скільки завгодно говорити про недостатнє фінансування, про низькі заробітні плати, про необхідність для викладачів пошуку додаткової зайнятості, та все це не пояснює масову байдужість студентів до здобуття знань – вони не вимагають від освітнього закладу виконання своїх безпосередніх функцій, а прагнуть будь-що отримати бажаний сертифікат. На жаль, така ж ситуація і з аспірантурою та докторантурою: якість дисертацій стрімко падає, всі дотичні до цієї проблеми це прекрасно розуміють, але нічого не змінюється.

Модернізація держави. Визначальною характеристикою української державності в майбутньому має бути стабільність демократії. Авторитет влади, довіра до неї можуть спиратися тільки на її готовність і здатність поєднувати зміцнення державного управління з поглибленням демократії. І в цьому сенсі заслуговує на увагу той факт, що лише 17,8% населення задоволені розвитком демократії в Україні, а 50,2% – не задоволені [8, с.490]. Звісно, значна частина населення просто має хибну уяву про демократію як таку, часто ототожнюючи її з можливістю недотримання тих законів, які видаються несправедливими або й неvigідними. На жаль, і політики та державні службовці не завжди чітко позиціонують себе в процесі модернізації, не демонструють чіткого розуміння можливостей подолання кризи.

Головною проблемою, як свідчить досвід низки країн Латинської Америки, Африки, колишніх республік СРСР, включаючи на превеликий жаль і Україну, є забезпечення справедливого розподілу результатів економічного зростання, з одного боку, і агресивне проведення структурних реформ – з другого. Це можливе лише за наявності інституцій високої якості, здатних виробляти і реалізовувати політику нарощування т.зв. інституційного капіталу, доктрина якого набула поширення в сучасному світі протягом минулого десятиріччя, замінивши доктрини, що почергово домінували упродовж повоєнних часів.

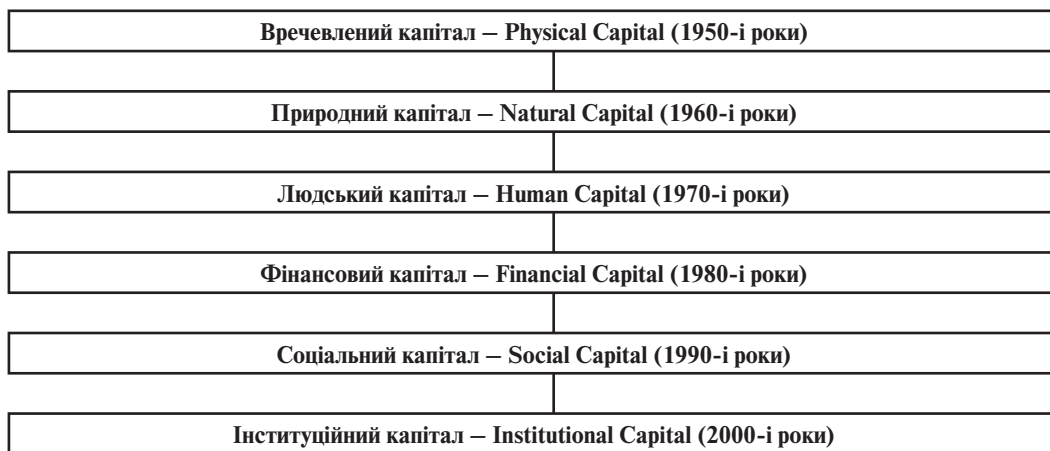

Рис. 6. Трансформація наукових доктрин від закінчення II світової війни

Основними чинниками формування інституційного капіталу є покращання управління і подолання корупції. Виходячи з цього, Україна в осмисленні і науковому обґрунтуванні завдань модернізації держави відстала принаймні на півтора десятиріччя. Що ж стосується практики, то корупція перетворилася чи не на головний регуляторний важіль усіх суспільних процесів.

Розгортання процесу демократизації потребує цілеспрямованих зусиль як влади, так і громадянського суспільства. Потрібна загальнонаціональна дискусія про шляхи виходу з тієї глибокої кризи, в якій опинилася Україна. У цій дискусії науково-теоретична думка має бути поєднана із досвідом практичного управління, громадської і політичної діяльності, підсумком чого стане консенсусна модель суспільно-політичного устрою країни. Говорячи про структуру влади як невід’ємну складову державного устрою країни, не можна нехтувати поширеними в суспільстві настроями та уподобаннями. Подобається це чи ні, але українське населення переважною мірою орієнтоване на важливість ролі Президента країни. Зокрема, 58,3% (в 2000 році – 62,3%) опитаних громадян вважають, що президент має бути головою уряду і брати на себе всю повноту відповідальності за зовнішню і внутрішню політику (за взірцем США), і тільки 7,7% (5,1% в 2000 році) вважають, що президент має бути головою держави, «символом нації» без владних повноважень (за взірцем Італії та ФРН, де президента обирає парламент) [8, с.494].

Теоретичне осмислення функції держави у її відносинах із суспільством дає можливість формування такої моделі відносин влади і суспільства, яка забезпечила б владі належний авторитет і довіру не через збільшення концентрації керівних повноважень, а, навпаки, шляхом передачі частини функцій (прав та обов’язків) структурам громадянського суспільства.

Держава має вдосконалюватися не лише організаційними змінами, а й посиленням кадрового потенціалу, і саме цей аспект адміністративної реформи має відігравати ключову роль в її проведенні. Адміністративна реформа зможе забезпечити вкрай необхідну модернізацію держави лише за умови чіткого визначення і розмежування функцій окремих владних структур (йдеться як про функції різних структур одного ієрархічного рівня, так і про функції різних рівнів). Мають бути вироблені, осмислені, поширені в суспільстві (і сприйняті ним), запроваджені в практику державного управління і місцевого самоврядування критерії, за якими відбуватиметься селекція чиновників усіх рівнів: високі моральні та етичні якості, глибоке почуття відповідальності, здатність визначати пріоритет загальнонаціональних інтересів перед груповими або місцевими; патріотизм; ерудиція та кваліфікованість, достатні для виходу за межі вузькопрофільного бачення проблем і щоб приймати рішення з урахуванням усіх наслідків, включаючи соціальні та екологічні; усвідомлення того, що модернізація економіки є стратегічною задачею влади; готовність до постійного підвищення своєї професійної кваліфікації. Відокремлення влади від бізнесу має з декларації перетворитися на реальність, задля чого мають бути створені підконтрольні суспільству трастові компанії, з одного боку, та відкриті для громадськості відомості про власників банків, промислових, будівельних, торговельних та інших бізнесових структур – з другого.

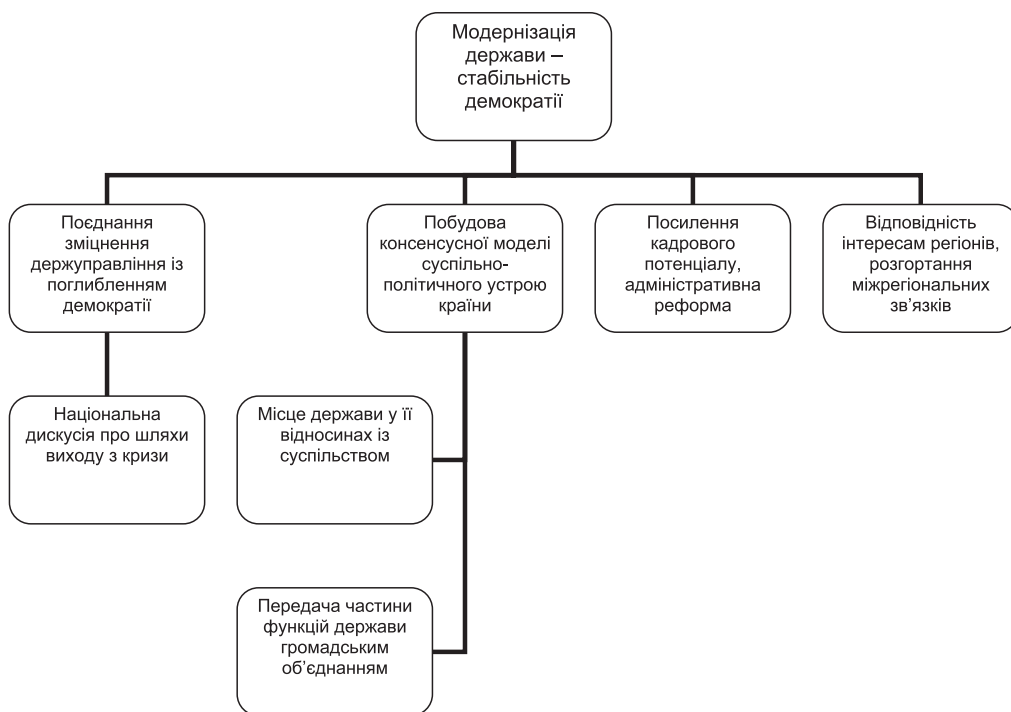

Рис. 7. Організаційна схема модернізації держави

Імперативом суспільного розвитку є узгодження регіональних і національних цілей та пріоритетів розвитку. Важлива роль у цьому процесі належить розгортанню між-регіональних зв'язків як основи самодостатніх національних ринків. Водночас вагоме

значення представницького органу влади центрального рівня потребує наповнення його депутатами, які, маючи чітку програму для всієї України, зберігають безпосередні зв'язки зі своїми виборцями. Для цього потрібні зміни виборчої системи – перехід або до мажоритарної, або до пропорційної системи з відкритими списками.

Україна зможе зберегти себе і наблизитися до рівня передових країн тільки як суспільство знань у всіх сферах свого функціонування. Держава, її інституції мають бути прикладом інноваційної відкритості, зацікавленості у розвитку науки і техніки як своєрідного “пускового механізму” модернізаційного прориву країни.

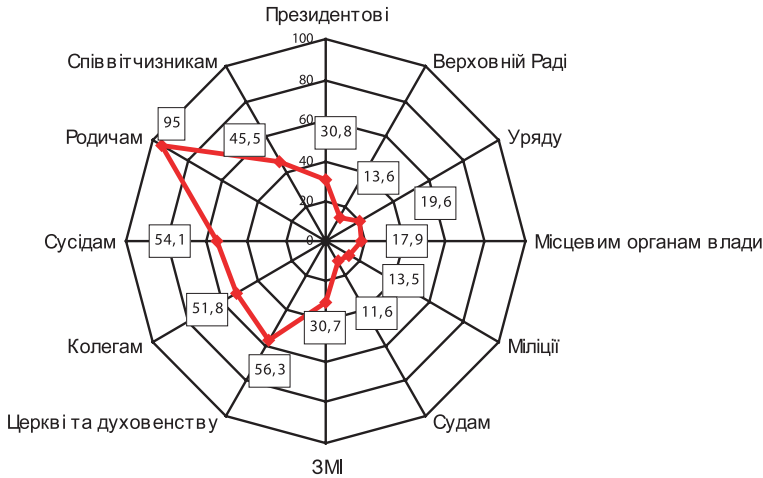
Модернізація суспільних відносин безпосередньо пов'язана із підйомом духу, формуванням налаштованості населення на зміни. Без цього, як свідчать і світовий, і вітчизняний досвід, не можна досягти поставленої мети – досить згадати матеріальну і духовну базу програми індустріалізації, реалізовану в СРСР у 30-х роках минулого сторіччя, або масштабну модернізацію англійської економіки, яка спиралась на протестантську реформацію.

Наріжним каменем модернізації суспільства є формування соціальної відповідальності та позитивного соціально-психологічного клімату.

Без соціальної відповідальності, суб'єктами якої є держава, продуктивний бізнес і громадянське суспільство, котре репрезентує населення, всі трансформації неминуче провокуватимуть подальше посилення корупції, економічного і правового розшарування, маргіналізації та утриманських настроїв у суспільстві.

На жаль, у масовій свідомості нині укорінилася тільки соціальна відповідальність держави, хоча через фінансові труднощі це не завжди реалізовувалося повною мірою. Соціальна відповідальність бізнесу в кращому випадку підмінена благодійністю. Соціальна відповідальність населення поширюється лише на сферу поточних заробітків – населення переважно не сприймає необхідність дбати про майбутні доходи (наприклад про свою ж власну пенсію), про диверсифікацію ризиків втрати доходів (наприклад шляхом страхування майна), навіть про власне здоров'я (дотримуючись здорового способу життя, запобігаючи інфекційним захворюванням шляхом вакцинації тощо). Досягти бажаних змін одними тільки гаслами не можна – необхідні нові гуманітарні технології, спрямовані на інтенсивне використання людського потенціалу.

Ключовим чинником формування сучасної цивілізаційної кризи є втрата довіри. Це – типове явище для більшості країн світу, але в Україні можна говорити про тотальну недовіру між усіма основними суб'єктами суспільних відносин – владою, бізнесом, населенням. Влада підозрює кожного бізнесмена і навіть кожного працівника у намаганні будь-що ухилитися від сплати податків, а населення і бізнес – у прагненні розкратити бюджетні кошти, лобювати власні інтереси тощо. Роботодавці переважною мірою намагаються недоплачувати своїм працівникам, обмежувати їх трудові та соціальні права, зокрема сплачуючи і без того низьку заробітну плату у конвертах, відповідно без внесків на соціальне страхування. Наймані працівники – зі свого боку – не прагнуть повністю реалізувати свої можливості у виробничому процесі, а при нагоді часто не гребують і прямими порушеннями трудового законодавства. Лікарі не довіряють своїм пацієнтам, підозрюючи їх у симуляції й бажанні отримати бюлетень чи безоплатно перебувати в лікарні за відсутності прямої необхідності в цьому, а населення не довіряє медикам, їх сумлінності та кваліфікації. Безпосереднім наслідком є зниження рівня вакцинації, що загрожує новими спалахами епідемій. Вчителі і викладачі професійних навчальних закладів не довіряють своїм учням і студентам, а ті, своєю чергою, не довіряють їм. Банки не довіряють своїм клієнтам, а клієнти не довіряють банкам, хоча і тримають там кошти та користуються кредитами.

Джерело: Моніторинг Інституту соціології НАН України «Українське суспільство 1992–2010»

Рис. 8. Характеристика суб'єктів довіри українського населення, %

Вектор довіри, наведений на рис. 8, яскраво свідчить про те, що довірою населення України користуються переважно родичі, сусіди та колеги. Такий рівень довіри за відсутності розвиненого громадянського суспільства не сприяє проведенню реформ.

Однією з головних проблем є формування позитивного соціально-психологічного клімату. Її вирішення пов'язано із правовими та управлінськими технологіями розвитку діалогу і партнерства держави, бізнесу та громадянського суспільства; побудовою моделі всеохоплюючої системи правового та економічного навчання населення; раціоналізацією форм організації просвітницької діяльності та патріотичного, громадянського виховання з урахуванням потреб та інтересів різних соціальних груп та регіональних відмінностей; з'ясуванням позитивних і негативних тенденцій у розвитку вітчизняних мас-медіа, обґрунтуванням заходів, спрямованих на піднесення їхньої ролі в модернізації українського суспільства. Не слід весь час говорити тільки про негаразди, невдачі, постійно копірсячись у своїх ранах і згадуючи тільки історичні катастрофи. Плач Ярославни може дати ефект, мобілізуючи оточуючих, але не тоді, коли він лунає повсякденно.

Держава – вже 20 років поспіль – переймається виключно фінансовими проблемами, пов'язаними із неможливістю виконання всього обсягу своїх соціальних зобов'язань. Нагальною необхідністю є створення цілісної внутрішньо несуперечливої системи державних соціальних гарантій та її функціональних обов'язків. Надмірна, економічно необґрунтована диференціація населення за доходами, за доступом до базових соціальних послуг спричиняє не лише соціальне незадоволення, а провокує руйнацію моральних цінностей, корупцію та криміналізацію суспільства, стає на заваді розвитку економіки й демократизації. Значні маси населення виявляються відторгнутими від суспільного життя, від можливостей реалізації своїх прав. Тому зниження надмірної нерівності, подолання бідності, запобігання соціальному відторгненню та маргіналізації слід визнати нагальною необхідністю. Чи не найпростішим, достатньо ефективним і дешевим шляхом зменшення нерівності за доходами є відновлення (з дуже помірними кроками підвищення ставок) прогресивної шкали оподаткування доходів населення.

Рис. 9. Складові механізми формування позитивного соціально-психологічного клімату в суспільстві

Проте першочергову увагу щодо модернізації суспільства необхідно приділяти програмам залучення та інтеграції знедолених груп населення.

Кінцевим результатом модернізації суспільних відносин мають стати:

- консолідація українського суспільства;
- розвиток інститутів громадянського суспільства та розширення участі громадян у вирішенні суспільних проблем;
- збереження і розвиток національного гуманітарного простору; забезпечення інтересів суспільства і держави шляхом розвитку мовної та культурно-інформаційної політики, зокрема використання інтелектуальних методологій для зміцнення позицій української мови у різних сферах суспільного життя;
- подолання корупції.

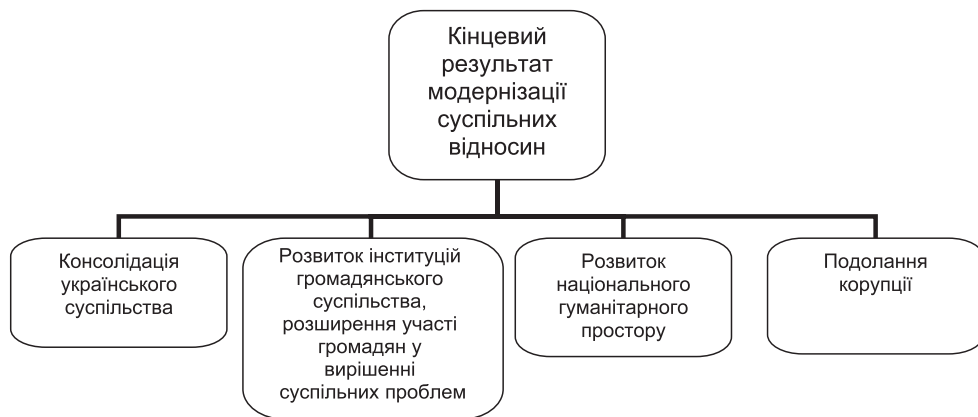

Рис. 10. Очікувані результати модернізації суспільних відносин

* * *

Модернізація українського суспільства — це не мета, а магістральний і єдино можливий шлях подолання системної кризи, зокрема досягнення високих стандартів якості життя. Але досягти цього можна лише шляхом послідовного і цілеспрямованого впливу на усі сфери суспільного буття — економіку, державу і суспільні відносини — одночасно. За таких умов є підстави розраховувати на синергетичний ефект — нехтування ж бодай одним з напрямів неминуче спричинить послаблення або навіть анігіляцію результатів.

Джерела

1. *Human Development Report*. — 2010. *The Reak Wealth of Nations: Pathways to Human development*. — P.149.
2. *Українське суспільство 1992—2010. Соціологічний моніторинг* / за ред. д.ек.н. В.Ворони, д.соц.н. М.Шульги. — К.: Інститут соціології НАН України, — 2010, —С. 537.
3. *Шумпетер Й.* Теория экономического развития. —М.: Прогресс, — 1982.
4. *Kleinknecht A.* Long Waves, Depression and Innovation // *De Economist*. — 1986.— № 1.
5. *Попов В., Власов М.* Миниэкономические институты производства новых знаний. Институт экономики УрО РАН, 2006.
6. *Tonn Bruce E.* Research Society: Sciency and Technology for the Ages // *Futures*. —2004. Vol. 36. —№ 3. —P. 335—346.
7. *Теория и практика экономики и социологии знания* / Научный совет по Программе фонд. исслед. Президиума Российской академии наук «Экономика и социология знания». — М.: Наука, 2007. —С. 61; *OECD Work on Innovation — A Stocktaking of Existing work — OECD Science, Technology and Industry working papers*, 2009/2.
8. *Українське суспільство 1992—2010. Соціологічний моніторинг* / за ред. д.ек.н. В.Ворони, д.соц.н. М.Шульги. — К.: Інститут соціології НАН України, 2010. —С. 490, 494.

Анотация. У статті визначено сучасну кризу як системну, подолання якої пов'язане з модернізацією усього суспільства, проаналізовано її складові — це модернізація економіки, модернізація держави та модернізація суспільних відносин. Глибоко проаналізовано нинішній їх стан в Україні та означено шляхи і методи розв'язання цих стрижневих проблем, наведено та обгрунтовано відповідні схеми. Важлива увага приділяється необхідності запровадження передових технологій, які забезпечують перехід до нового етапу розвитку економіки. Модернізація економіки має привести до розбудови принципово нової для України — економіки знань.

Аннотация. В статье определен современный кризис как системный, преодоление которого связано с модернизацией всего общества, проанализировано его составляющие — это модернизация экономики, модернизация государства и модернизация общественных отношений. Глубоко проанализировано нынешнее их состояние в Украине и начертаны пути и методы решения этих стержневых проблем, представлены и обоснованы соответствующие схемы. Важное внимание уделено необходимости внедрения передовых технологий, которые обеспечивают переход на новый этап развития экономики. Модернизация экономики должна привести к построению принципиально новой для Украины — экономики знаний.

Summary. The present crisis is defined as a systematic one in the article, while its overcoming is related to modernization of the whole society; the next components of the crisis are analyzed: modernization of an economy, modernization of a state and modernization of social relations. The current state of the mentioned components is analyzed in details, the ways and methods of solving the key problems are outlined, the corresponding schemes are proposed and grounded. A particular attention is paid to a need to introduce the advanced technologies, which should provide a

transition to a new stage of the economy's development. Modernization of the economy should result in construction of the principally new knowledge economy in Ukraine.

Ключові слова: модернізація суспільства, модернізація економіки, модернізація держави, модернізація суспільних відносин, системна глобалізаційна криза, організаційна схема, інституційний капітал, якість робочої сили, соціальна відповідальність.

Ключевые слова: модернизация общества, модернизация экономики, модернизация государства, модернизация общественных отношений, системный глобальный кризис, организационная схема, институционный капитал, качество рабочей силы, социальная ответственность.

Key words: modernization of a society, modernization of an economy, modernization of a state, modernization of social relations, systematic global crisis, organizational scheme, institutional capital, quality of the labour force, social responsibility.

Стаття надійшла до редакції журналу 07.04. 2011 р.